

ЧАСТИНА II. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

**Суспільство - складне й організоване ціле,
продукт дії всезагального закону формування
більш складних та гармонійних систем.**

О.Конт

ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Метою теми є ввести студентів у предмет соціальної філософії. Це означає, що треба зрозуміти причини зародження суспільства, рушійні сили його становлення і розвитку. Ключові поняття: суспільство, соціальна діяльність, суспільне буття, суспільна свідомість, соціальна структура суспільства, історична періодизація суспільного розвитку.

Тему слід розкрити через розгляд наступних питань:

1. Предмет і структура соціальної філософії.
2. Структурованість соціальної системи.
3. Історична періодизація суспільного розвитку.

Предмет і структура соціальної філософії

Приступаючи до розгляду першого питання теми, студентам треба звернути увагу на те, що вивчений матеріал історико-філософського вступу та філософської пропедевтики, який увійшов до 1-го модуля, є фундаментом для дослідження сутності суспільства. Треба засвоїти найбільш загальні основи виникнення, функціонування та розвитку суспільства як системи конкретно-історичних форм соціальної діяльності людей, їх груп. Це і складає специфіку соціального пізнання, соціальної філософії в цілому.

Питання «Що таке суспільство? В чому полягає його сутність?» - не нові. Протягом століть, з моменту зародження наукового пізнання, людство робило спроби відповісти на ці питання, зрозуміти специфіку суспільних явищ, характер зв'язку між людиною й суспільством. Це знайшло своє відображення в різних концепціях. Осмислюючи світ, люди намагалися зрозуміти зміст і мету

свого існування, відповісти на питання, що таке суспільство, чому відбуваються його зміни, яка роль людини, її свідомості в цьому процесі.

Розкрити тезу, що в розумінні суспільства, його сутнісних засад існують різноманітні теорії. Чи не першими в цьому були античні мислителі (Платон, Арістотель, Епікур та ін.) зі своїми теоретичними уявленнями про соціум як систему співбуття людей. Фундаментальною тезою грецької ідеї держави була гармонія (пропорційність), справедливість життя усіх її громадян. Саме гармонія і справедливість, на думку грецьких мислителів, були єдиною силою суспільства, яке ототожнювалось ними з державою. Для стоїків суспільство є зразком світової, космічної єдності, яка проникає й охоплює будь-яку множинність. Не лише людську спільноту, а й Землю, увесь світ (Всесвіт) вони розглядали як своєрідне «суспільство» - «державу богів і людей». В античній філософії побутували й інші точки зору. Так, Епікур і його прибічники вважали, що люди, відчуваючи потребу одне в одному, об'єдналися в суспільство. Вони розподілили між собою окремі суспільні обов'язки, особливо ті, що стосувалися безпеки, і затвердили правила стосунків між собою.

Показати, що в епоху Середньовіччя в поглядах на суспільство переважало його тлумачення як Граду Земного на протигагу Граду Небесному, божественному.

Підкреслити, що мислителі Нового часу Т. Гоббс, Дж. Локк і Ж.-Ж. Руссо знову висунули ідеї добровільної угоди між людьми як вихідного принципу влаштування громадського життя. Подібне уявлення про суспільство переважало у XVIII ст. На протигагу цьому Г.В.Ф. Гегель (1770-1831) стверджував, що держава - це божественна воля у тому розумінні, що вона є дух, присутній на землі, який розгортається, щоби бути формою організації світу. Вона є абсолютною раціональністю, божеством, вічним і необхідним буттям абсолютної ідеї, створюючи громадянське суспільство для досягнення своїх цілей. Соціологи Джон-Стюарт Мілль (1806-1873) і Герберт Спенсер (1820-1903), продовжували розвивати «універсальну»¹ теорію суспільства.

¹ Тлумачення суспільства як своєрідної цілісності, самостійної реальності було названо

Інакше інтерпретував суспільство Е. Дюркгейм (1858-1917), розглядаючи його як єдність різноманітних ідей, вірувань - релігійних, моральних, естетичних, правових, політичних, - що реалізуються завдяки посередництву індивідів.

Принципово іншою є точка зору К. Маркса (1818-1883), який, розкриваючи джерела та основу виникнення і розвитку суспільства, писав: «В суспільному виробництві свого життя люди вступають в певні, необхідні, від їх волі незалежні відносини - виробничі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил... На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства приходять у суперечність з існуючими виробничими відносинами, або - що є тільки юридичним виразом останніх - з відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються в їх окопи»². З його точки зору, діалектичний взаємозв'язок продуктивних сил і виробничих відносин відображається в законі відповідності виробничих відносин характеру й рівню розвитку продуктивних сил. Обумовленість удосконалення виробничих відносин характером і рівнем розвитку продуктивних сил, і в той же час активний вплив виробничих відносин на продуктивні сили є об'єктивною закономірністю. Порушення відповідності між продуктивними силами і виробничими відносинами, відставання останніх перешкоджає розвитку продуктивних сил, внаслідок чого відбувається зниження темпів росту продуктивності праці, впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво³. Продуктивні сили становлять матеріальну основу практичної діяльності, але розвиток цієї матеріальної основи забезпечується чи стримується системою виробничих відносин.

На підставі аналізу різних підходів до пояснення сутності суспільства можна стверджувати, що суспільство є певною єдністю, яка виявляє себе в

«соціальним універсалізмом».

² Маркс К. До критики політичної економії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 13. С 6-7.

³ Маркс К. Павлу Васильовичу Анненкову, 28 грудня 1846 р. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т.

об'єднаності, спільності, упорядкованості життя й функціонує як єдине конкретне ціле. Людське життя в усіх його сферах, починаючи від сім'ї і закінчуючи найвищими духовними цінностями – мораллю, мистецтвом, релігією, філософією, - має форму суспільного життя, співбуття людей, їх груп.

Показати, що сучасні дослідження сутності суспільства ґрунтуються на двох головних поняттях – суспільного буття та суспільної свідомості. Суспільне буття - сукупність всіх форм життєдіяльності людей, їх груп в суспільстві. Суспільна свідомість - система ідеального відображення, освоєння та перетворення суспільного буття людей. Суспільна свідомість, духовна діяльність, які є відображенням суспільного буття, виступають регулюючим чинником усіх суспільних відносин.

Обґрунтувати, що люди характеризуються не лише індивідуальними ознаками і якостями, а й мають загальнозначуще – соціальне, зумовлене обставинами їх суспільного існування: умовами матеріального виробництва, соціальним устроєм, політичною організацією, рівнем суспільної свідомості й культури. Звідси постає питання суспільної природи соціального. Соціальним є все те, що характеризує співіснування людей і що є відмінним від їх природної, біологічної основи. Виникає воно як системна характеристика безпосередньої чи опосередкованої взаємодії людей. Без такої взаємодії соціальне неможливе. Соціальне є сукупністю суспільних відносин індивідів, їх певних груп у процесі спільної діяльності, які виявляються у їх ставленні одне до одного, до свого місця і ролі в суспільстві, до явищ і процесів соціального життя.

СТРУКТУРОВАНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Розкриваючи друге питання, студенти мають усвідомити, що суспільство є цілісна структурована система. У цьому допоможе знання категорій діалектики, понять “система”, “структура”, “елемент”.

Показати, що соціальна структура суспільства - усталений взаємозв'язок та взаємодія людей, їх груп у суспільстві, конкретно-історичний вираз системи суспільних відносин як продукту соціальної діяльності людини, груп людей. Соціальна структура суспільства - результат історичного (біологічного, демографічного, етнічного, територіального, економічного, політичного,

професійного, культурного, духовного) розподілу людей на групи, страти (верстви) в суспільстві, впорядковані та взаємообумовлені зв'язки між ними.

Розкрити, що носіями та елементами соціальної структури суспільства є людина, історичні форми спільності людей (спільнот): сім'я, рід, плем'я, народність (етнос), народ, нація. Суспільство є системна сукупність індивідів, які, взаємодіючи, перебувають у певних зв'язках і стосунках, забезпечуючи свою життєдіяльність. Ці взаємовідносини можуть набувати найрізноманітнішого змісту: демографічного, економічного, національного, професійного, політичного, світоглядного тощо, відповідно до чого формуються й певні об'єднання людей, різного рівня спільноти - «соціальні спільноти». Соціальна спільнота - реально існуюча сукупність індивідів, що відрізняється відносною цілісністю і є суб'єктом соціальної дії. Суттєвою різновидністю соціальних спільнот є соціальні групи - основна структурна одиниця суспільства. Поняття «соціальна група» узагальнює сутнісні характеристики колективних суб'єктів суспільних зв'язків, взаємодій і відношень. Їх характеризують: стійка взаємодія, відносно високий ступінь згуртованості, чітко виявлена однорідність складу, входження у ширші спільноти зі статусом їх структурних утворень. Соціальна група - обмежена в розмірах спільнота людей, виокремлених із соціального цілого на основі специфіки діяльності, соціальної належності, спільності відносин, цінностей, норм поведінки, що склались у межах історично визначеного суспільства.

Розкрити, що, залежно від компактності, форми зв'язків і кількості учасників у соціальних групах, прийнято виділяти внутрішні утворення: за розміром - мікросоціальні (малі), локальні (середні), макросоціальні (великі); за соціальним статусом - формальні (офіційні) та неформальні (неофіційні); за безпосередністю зв'язків - реальні (контактні) та умовні тощо. Малі соціальні групи (мікросоціальні спільноти) - спільноти, які об'єднують незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі безпосередніх тісних контактів, стійкого спілкування, певних цінностей і норм поведінки. Групоутворюючою ознакою при цьому виступає наявність безпосередніх контактів та емоційних зв'язків, завдяки чому члени групи володіють розвиненим почуттям належності до неї.

Сім'я як мікросоціальна група - соціально-біологічна спільнота, що існує на основі шлюбних зв'язків, кровної спорідненості або всиновлення, яка регулює стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми й відповідає за виконання притаманних їй різноманітних функцій. Середні (локальні) соціальні групи - спільноти людей, які формуються за стратифікаційною, функціональною, регіональною та іншими ознаками. Ними, як правило, є численні об'єднання людей (від кількох тисяч до десятків мільйонів). За професійними ознаками - це працівники конкретного заводу, фабрики або певної галузі виробництва (залізничники, ткалі, металурги тощо). З огляду на територіальні особливості - жителі конкретного населеного пункту (села чи міста), області чи регіону. Великі соціальні групи (макросоціальні спільноти) - довготривалі, сталі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства. До таких об'єднань відносять: суспільні класи, етнічні об'єднання (нації, народності, племена), вікові верстви (молодь, пенсіонери) тощо. Їх основним об'єднувальним чинником, за відсутності безпосередніх контактних зв'язків, є фундаментальний інтерес, що формується на основі усвідомлення людьми об'єктивних обставин свого буття.

У цьому зв'язку треба розкрити такі характеристики суспільства як системи: самоорганізацію, саморегуляцію, адаптивність (присосовність), відкритість, інформаційність, єдність необхідності та випадковості, саморозвиток, ієрархічність, центрованість.

Історична періодизація суспільного розвитку

Розкриваючи третє питання, студенти мають усвідомити багатоманітність підходів до визначення історичної періодизації суспільного розвитку, основними з яких є формаційний, цивілізаційний, хвильовий, інформаційний та осьовий підходи.

Аргументувати, що формаційний підхід притаманний лінійній концепції філософії історії - підходу до вивчення всесвітньої історії як єдиного процесу поступального розвитку людства та існування в ньому взаємопов'язаних стадій соціокультурного розвитку. Історія - процес розвитку суспільства у просторі-часі на основі дії певних законів. За твердженням К.Маркса, історія - природно-

історичний процес закономірної зміни суспільно-економічних формацій, які складаються з трьох елементів: продуктивних сил, виробничих відносин, надбудови. Таких формацій шість: первіснородова, рабовласницька, азіатська, феодальна, капіталістична, комуністична. Закони їх розвитку та зміни - соціальний прояв всезагальних законів матеріалістичної діалектики в діяльності людей, класів в першу чергу, в сфері виробництва, розподілі, обміні та споживанні матеріальних цінностей. Історія - безперервний процес боротьби класів, реалізація закону класової боротьби.

Навести докази, що цивілізаційний підхід притаманний нелінійній концепції філософії історії, яка стверджує існування множини самодостатніх історичних утворень із власною історією. А.Дж.Тойнбі вважав, що всіх цивілізацій нараховується 21, з них основних - 13, зараз залишилось 5: китайська, індійська, ісламська, російська, західна. Кожна цивілізація проходить п'ять стадій свого розвитку: виникнення, зростання, надлам, розпад, загибель. Рушійна сила цивілізації - творча меншість, носій творчого імпульсу, що відповідає на історичний «виклик» і веде за собою інертну більшість. О.Шпенглер вважав, що цивілізація - смерть культури, спосіб існування історії, яким вона відрізняється від причинності як способу існування природи. Дійсна історія не має ніяких законів.

Студентам треба розкрити зміст поняття «післяіндустріальне суспільство». Термін «післяіндустріальне суспільство» з'явився в ряді статей американського соціолога Д.Белла в 70-х рр. ХХ сторіччя. Д.Белл розділяє суспільство на три сфери - соціальну структуру, політику й культуру. Соціальна структура включає економіку, технологію й професійну систему. Політика регулює розподіл влади, виступає арбітром між конфліктуючими групами. Культура накопичує духовні багатства. Концепція післяіндустріального суспільства має справу насамперед зі змінами в соціальній структурі, в економіці, професійній системі й інформації. Пояснити, чи обґрунтовано Д. Белл виділив ряд ознак післяіндустріального суспільства: створення економіки послуг; перевага технічних фахівців й людей вільних професій; домінуюча роль теоретичного знання як джерела нововведень і політичних рішень; можливість

досягнення «післяіндустріальним суспільством» нового щабля соціального прогресу, планування й контролю за технічним розвитком; створення нової «інтелектуальної» техніки.

Сучасний американський соціолог Олвін Тоффлер (нар. 1928) підкреслив безпосередній зв'язок між змінами техніки й способу життя. Техніка, як він вважає, обумовлює тип суспільства й тип культури. Причому вплив техніки має хвилеподібний характер. Перша, аграрна, «хвиля» тривала тисячоріччя. У схемі Д. Белла, у якій зіставляються закрите й відкрите, традиційне й сучасне суспільство, їй відповідає образ традиційного суспільства. Головний зміст другої «хвилі» - заводське виробництво. Нинішня, третя, «хвиля» асоціюється з «інформаційним суспільством». Вона викликана повсюдним поширенням комп'ютерів, турбореактивної авіації, гнучких технологій. В «інформаційному суспільстві» складаються нові види родини, стилі роботи, життя, нові форми політики, економіки й свідомості. Олвін Тоффлер стверджує: бурхливий технічний прогрес, небачені досі досягнення науки, розвиток систем глобального зв'язку, і водночас - численні природні катастрофи, які не в останню чергу зумовлені непродуманою людською діяльністю, що лиш констатують загальну екологічну кризу та ставлять людство на межу самознищення - це свідчення подальших змін у розвитку суспільства, свідчення про прихід третьої хвилі цивілізації - інформаційної. Інформаційна революція створює новий поділ цивілізацій на «швидкі» та «повільні» економіки. Інформаційне суспільство - соціологічна і футурологічна концепція, що вважає головним чинником суспільного розвитку виробництво і використання науково-технічної й іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, основу якої заклали З. Бжезинський, Д. Белл, О. Тоффлер.

Автор концепції “осьового часу” К.Ясперс (1883-1969) стверджував, що вісь світової історії слід віднести до часу близько 500 років до н.е., до того духовного процесу, який йшов між 800 і 200 рр. до н.е. Тоді відбувся найрізкіший поворот в історії. З'явилася людина такого типу, який зберігся і до цього дня. Цей час називається осьовим. В цей час відбувається багато

надзвичайного - в Китаї жили Конфуцій і Лао-цзи, виникли всі напрями китайської філософії, мислили Мо-цзи, Чжуан-цзи, Ле-цзи і інші. В Індії виникли Упанішади, жив Будда; у філософії - в Індії, як і в Китаї, - були розглянуті всі можливості філософського збагнення дійсності, аж до скептицизму, до матеріалізму, софістики і нігілізму; в Персії Заратустра учив про світ, де йде боротьба добра із злом; в Палестині виступали пророки - Ілія, Ісайя, Ієремія і Второїсайя; в Греції - це час Гомера, філософів Парменіда, Геракліта, Платона, трагіків, Фукидіда і Архімеда. Все те, що пов'язано з цими іменами, виникло майже одночасно протягом небагатьох сторіч в Китаї, Індії і на Заході⁴.

Спрямованість культурно-історичного процесу завжди має альтернативні можливості, і яка з них стане дійсністю, до яких наслідків вона приведе, залежить від багатьох випадковостей і дій конкретних людей, які завжди мають власні цілі, хоча й можуть діяти неусвідомлено або навіть несвідомо. Вибір напрямку руху суспільної системи залежить від багатьох чинників і ними зумовлених обставин, враховує свободу людини як її сутнісну визначеність, істотну рису людського буття, свободу як вияв здатності до самоорганізації, певного механізму саморегуляції культурно-історичного руху.

Основні терміни.

Суспільство - система конкретно-історичних форм соціальної діяльності людей, їх груп.

Соціальна структура суспільства - усталений взаємозв'язок та взаємодія людей, їх груп у суспільстві, конкретно-історичний вираз системи суспільних відносин як продукту соціальної діяльності людини, груп людей.

Предмет соціальної філософії - дослідження найбільш загальних основ виникнення, функціонування та розвитку суспільства.

⁴ Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Смысл и назначение истории. - М.: Политиздат, 1991. - С.

Питання та завдання для самоконтролю.

1. Назвіть характерні риси класичного підходу до розгляду суспільства.
2. Охарактеризуйте сучасні основні підходи до розуміння суспільства.
3. Доведіть, що суспільство є системою, яка самоорганізується та саморозвивається.
4. Охарактеризуйте два основні різновиди класичного підходу, представлені поглядами Г. Гегеля і К. Маркса.
6. Доведіть, що соціальна група є основною структурною одиницею суспільства.

Література:

Основна:

ФІЛОСОФІЯ: Підручник /І.В. Бичко, І.В. Бойченко, ін. - К., 2001. - Розділ 4.

ФІЛОСОФІЯ: Посібник для студентів вищих навчальних закладів /Причепій СМ., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. - К: Академія, 2001.- С. 420-451.

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебное пособие для вузов. / авт кол. Фролов И.Т и др. -М.: Республика, 2004.- С.504-514.

КАНКЕ В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. -М., 2002.-С. 226-240.

Додаткова:

ГУРЕВИЧ П.С. Основы философии: Учебник. - М.: Гардарики, 2000. - С. 322-345; 346-412.

ШАПОВАЛОВ В.Ф. Основы философии. От классики к современности, изд. 2-е, доп.: Учеб. пособие для вузов. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. - С. 457-488.

Першоджерела:

ОРТЕГА-И-ГАССЕТ Х. Восстание масс // Эстетика. Философия культуры. - М.: Искусство, 1991.

ХАЙЕК Ф.А. Дорога к рабству//Вопр. филос., 1990, №11-12.